

MARGARETA STERIAN

Într-o luminoasă zi de mai, la amiază, l-am întâlnit în centrul orașului pe prietenul Mihail Sebastian - ce ciudat îmi pare când, scriind: *Mihail Sebastian*, trebuie să înțeleg că scriu numele unui defunct - era marți, 29 mai 1945, pe la douăsprezece. Peste două-trei ceasuri avea să fie zdrobit; de un automobil. Undeva, în orașul acesta în care Mihai a trăit, a luptat, a suferit și s-a bucurat, un om își împărțea cu rigurozitate timpul sau și-l risipea în așa fel, încât să nu rateze sinistra întâlnire, misiunea sa înfiorătoare de a curma viața blândului nostru prieten, a unei ființe deosebit de alese și de înzestrate.

Ne-am încrucișat pe strada Regală; venea spre mine îmbrăcat într-un costum de vară verde-deschis și purtând în mână o servietă mare, neagră. L-am întrebat din ochi ce face, iar el arătându-mi servietă, mi-a deslușit că are într-însa hărții profesionale și a adăugat: „Avocatură”. Totdeauna am avut impresia că profesionea aceasta pentru dânsul era sinonimă cu o constrângere. Am vorbit apoi de conferința lui de la sala Dalles despre Balzac. L-am spus zăbind că eram mândră de el, că-mi plăcuse mult conferința. Același lucru i-l mai spuseseam chiar acolo, în încăperea din spatele scenei unde mă dusese să-l felicitez, iar el ridicase din umeri, părând nedumerit. L-am amintit de asta și l-am rugat să-mi explice gestul lui de atunci. „Așa am făcut? Sunt uimit...”, a spus. „Sunt consternat”, i-am luat-o eu înainte, imitându-l, căci întrebuinta adeseori cuvântul acesta. „Da, chiar așa, sunt consternat”, a reluat el. „Adevărul e că nu vorbesc prea rău” - a fost prima și ultima oară când l-am auzit pe Mihail convenind că are vreun dar - „însă atunci parcă n-am izbutit să-mi încălzesc auditoriul, să comunic îndeajuns cu el”.

M-am grăbit să-l asigur că e un fapt notoriu acela că vorbește excepțional de bine în public, strâns și degajat în același timp, lucru ce i-a făcut plăcere, căci a zămbit ușor, satisfăcut. Am căutat să-l conving că avusese o impresie greșită, căci, urmărit cu atenție, cum fusese, și răsplătit cu aplauze atât de răsunătoare, nu se putea să fi avut un auditoriu indiferent.

Era firesc ca Mihai, după ani de tăcere silită, adresându-se din nou nemijlocit publicului românesc, să fie adânc tulburat. În sensibilitatea lui, cea regăsită avea prețul ei adevărat și, din cauza emoției, i se părușe atunci că e mai puțin stăpân pe mijloacele sale decât de obicei.

Mi-a mai spus - fără să precizeze cauze - cât se simte de hărțuit, iar spre a

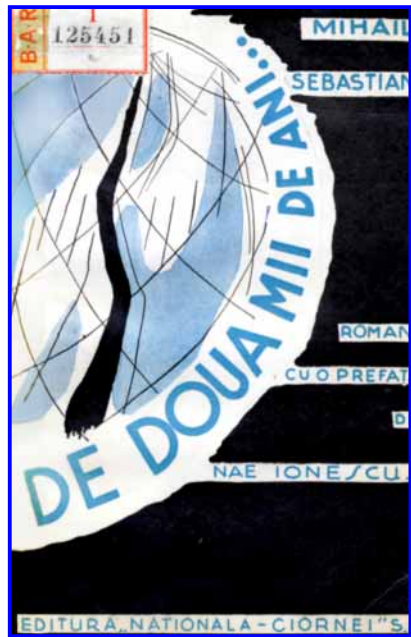
Stilul său de viață era un reconfortant exemplu de discreție, cinste, probitate

nu-l încuraja în neliniștile lui, m-am arătat a nu-l crede în totul. (Era de altfel o metodă pe care el o întrebuinta față de mine). L-am spus că exagerează cu douăzeci la sută și că acele douăzeci i le doresc cât mai frumoase. Gluma mea a izbutit să-i aducă un zămbet întreg pe față, iar la despărțire părea mai puțin preocupat, mai puțin sumbru ca înainte.

Nu demult fusese pe la mine și mă certase din principiu pentru ceea ce numea el pesimismul meu, pentru că să-mi mărturisească până la urmă că mă înțelege foarte bine și că nici el nu este altfel alcătuit. Stilul său de viață era un reconfortant exemplu de discreție, cinste, probitate; în prietenie aducea încredere statornică, sinceritate deplină.

Despre pictura mea nu mi-a spus niciodată ceva banal sau dimpotrivă prea căutat; avea în fața tablourilor mele tăceri aprobatoare, emoționate, care mă întăreau; credea în ea cu generozitate, fără rezerve. A scris-o pe când făcea cronici plastice, și dacă o spun acum este pentru a lumina încă o latură a prieteniei noastre, nu pentru a mă împodobi cu laudele sale, căci acestea rămân cu atât mai mult ale mele, cu cât nu le comunic.

Mai demult îi desenam o copertă pentru cartea lui *De două mii de ani...* Pe

un fond de glob terestru, deasupra unei dăre negre ca o prăpastie, două mâini transparente, firave, caută să se unească. Editura a dat desenul pe mâna nu știu cui, care i-a adăugat mici șanțulețe legate anapoda de compoziție, cuprinzând textul obișnuit, dar stricând ansamblul prin felul în care fusese încadrat. Mihai nu a dat atenție acestui fapt neplăcut și nici nu m-a prevenit, ca să-l pot înlătura la timp. A fost foarte mulțumit de colaborarea mea; mi-a dat volumul cu o răscuitoare dedicație. Cu *De două mii de ani...* a avut mult de suferit. De la elaborarea cărții și până la tipărirea ei, multe se schimbaseră. Numai câte amănări a întâmpinat cu prefața...

Era, totuși, mult mai expansiv pe atunci; tineri eram și nimic nu ne despărțea încă - pe noi, cei de la „Criterion”.

Citesc într-o gazetă câteva rânduri în care domnul Anton Bibescu spune că momentele cele mai fericite din scurta sa viață Mihai le-ar fi trăit la Corcova, vara trecută. Nenumărate, fericite clipe de neregăsit am trăit noi, un grup de prieteni, din care făcea parte și Mihai; de vorbă, în nesfârșite hoinăreli prin oraș, în minunata grădină a casei lui Mac Constantinescu și a Floriei Capsali, de unde nu ne mai înduram să plecăm...

Citesc, și-ntr-un sens așa poate să și fie, că viața lui Mihai a fost doar un început, că se aștepta încă mult de la el, și-mi vine în gând că în timpul ultimei noastre întâlniri și eu i-am spus asta. Dar, cu toată durerea că nu-l mai avem printre noi, ca să-și crească opera și să-și împlinească viața, cred că, așa scurtă cum a fost, viața lui Mihail Sebastian a fost un întreg prin desăvârșirea stilului ce a înțeles să-i dea, ca și prin ceea ce a tipărit sau, netipărit încă, ne-a rămas de pe urma lui.

O antologie a poeziei engleze la care lucrez îmi dă adeseori prilej să mă cutremur văzând cât de mulți dintre cei mai aleși au plecat la jumătatea drumului și cât de întreagă, de rotunjită, este totuși opera lor, atâta câtă a rămas, atâta cât ogor au putut semăna.

Mă gândesc acum cât de nimerit ar fi ca domnul Camil Petrescu, domnia-sa anume, să se îngrijească de tipărirea operelor complete ale lui Mihail Sebastian. Această moștenire trebuie neapărat să încapă pe mâini atente, conduse de-o inimă caldă.

Întrebări izbucnesc cu mai multă violență la plecarea prietenului drag, iar el, cu bunățatea inimii și limpezimea minții sale, nu mai este lângă noi ca să ne ajute să le căutăm un răspuns. Să-l culegem din scrisul lui.

(*Revista Fundațiilor Regale*, nr. 8, aug. 1945)

CAMIL PETRESCU

Am scris titlul și acum va urma un lucru care oricând mi s-ar fi părut prin esența lui fără obiect: o notă necrologică despre colegul din redacția R.F.R., despre prietenul Mihail Sebastian. Nici în ordinea ficțiunilor o asemenea presupunere nu avea consistență logică. Era mai tânăr și mai promis viitorului decât noi toți. Dar totul e neliniștitor și tulbure în jurul ființei acestui scriitor, care s-a dorit, înainte de toate, lucid și simplu. Ai vrea să înlături termenul, ca incomparabil cu obiectul lui, dar termenul revine ca o vietate izgonită: ursita... Destinul nefericirii. Poeții romantici se înfățișau cu o manifestată predilecție stilistică sub zodia nenorocului și se vedeau necentenți întovărășiți de la leagăn la mormânt ca de o umbră, de o femeie înveșmântată în negru care era darul destinului lor. Nefericirea...

În nici un mod nu se poate alătura o asemenea imagine de scriitorul Mihail Sebastian... Nu e un romantic. Nici o lamentare în opera lui, nici un denunț al fatalității. Dimpotrivă, rațiune liniștită în diversitate, sentimentalism jugulat, echilibru analitic, o duioșie intelectuală cu fulgurații cu grije atenuate. Gingășii retrase adânc în sine însuși.

Dar când, dîncolo de scriitor, gândești omul, toată urzeala gândirii se destramă și crește, tulbure, din panica unei prezențe ascunse...

A fost sub zodia unei stele, și steaua lui a fost nu numai fără nume, ci și fără noroc.

În luna martie ne-a venit la redacție un articol despre el. Avea un iz straniu de panegiric și a trebuit să-i tăiem începutul, care conținea - în mod neobișnuit - datele biografice. A fost dat la cules pentru numărul pe luna mai. Cu o săptămână înainte de apariția revistei, aflând de articol, a cerut stăruitor și iritat să nu apară... Era ceva firesc la el... Nu vroia să fie laudat în scris niciodată. De altfel, nici altminteri... Din motive tehnice, cu toată supărarea lui, articolul nu a putut fi retras. A apărut. Dar a apărut în ziua înmormântării lui... Altfel, revista, al cărei redactor a fost, nu ar fi putut să fie prezentă în litera ei la năprasnicul lui sfârșit, decât după două luni, când vor apare rândurile acestea, și încă în note primite greu de o tipografie aglomerată, și deci scrise în pripă.

Avea opt ani când a izbucnit războiul dintre și copilăria lui s-a trecut în lipsuri chinuitoare, numaidecât în spatele frontului, doi ani cu două ierni consecutive, de război și de ocupație inamică. Evreu, adolescența lui corespunde cu epoca de aprigă dospire antisemită, cum n-a cunoscut niciodată istoria românească... Se atașează de profesorul lui, un intelectual pe care-l admira cu creșteri din adânc, native, dar acest dascăl devine pe neașteptate unul dintre teoreticienii neînduplecați ai antisemitismului ancestral. E o dramă mistuitoare, care îl lasă fără sprijin între două lumi. Într-o carte de măreție interioară, și de mărturisire cum puține s-au scris, își diseacă lucid inima și mintea.

Cu o sfâșietoare încredere în străfundurile omeniei și ale probității intelectuale, cere profesorului echivalentul propriei lui loialități intelectuale, un cuvânt de înțelegere pentru drama lui. Are nenorocul să i se răspundă cu o brutalitate bestială. A jucat pe cartea inimii și a pierdut. Prins în propria lui voință ca într-o armură de fier înveninată, sufocat de dezgust, publică prefața așa cum i s-a dat. Toate sulțile răutății, ale urii și ale mâniei sunt acum îndreptate spre pieptul lui. Cartea devine un motiv de grea înfrângere. Trec doi-trei ani, e solicitat la *Revista Fundațiilor Regale*, luptă totuși cu greutate materiale de nedescris (pe care nu le bănuie decât singuri doi prieteni) și scrie un nou roman. La Paris, unde se poate duce abia cu bani de buzunar, i se fură din taximetru un geamantan cu haine și rufărie și, o dată cu ele, și manuscrisul... Numai un scriitor care a scris el însuși cu sânge știe ce poate fi nenorocul de a reface din memorie un roman. Când trudnica muncă, peste un an și ceva, e dusă la capăt, conjunctura este alta... Succesul material este compromis, cartea aproape că nu va rămâne în librărie. Ar putea să fie, totuși, marele succes moral, pe care Mihail Sebastian îl merita pentru aura de poezie și de subtilitate intelectuală a romanelor lui [...].

Începe noaptea de patru ani a ocupației germane. De confiscat nu i se confiscă nimic, căci nu avea nici o avere, dar e izgonit din camera pe care o locuia în centrul orașului și se refugiază iar, ca pe vremea copilăriei, în locuința înghesuită a părinților. Sunt zile deprimante de mizerie materială mistuitoare și de pericol de zi și de noapte.

E munca obligatorie și umilitoare la curățatul zăpezii, cu amenințarea permanentă a lagărului, a Transnistriei... O primăvară și o vară întreagă, sub prăbușirile de bombe care fărâmițează mereu cartierul, toată familia stă îngrămădită, fără posibilitate de adăpost. Izbutește să scrie *Steaua fără nume*, care, tocmai fiindcă era fără numele lui sortit nenorocului, are un imens succes moral, deci, în împrejurarea dată inefficient, de vreme ce nu poate trage și sprijinul material așteptat, căci nu poate să apară să-și apere interesele, în sfârșit, în ultima zi a eliberării de sub ocupația germană, o bombă lovește casa în plin, pătrunde chiar în camera în care-și avea cărțile și manuscrisele. Va dormi luni de zile pe la prieteni.

Dar a trecut acum de treizeci și șapte de ani, și iată, pare că în 1945 începe adevărata legendă orientală. Amenințarea a trecut și totul se întoarce urcând. În câteva luni e numit consilier principal de presă la Ministerul de Externe, cu indicația precisă că, imediat ce se reiau comunicațiile, trece consilier de presă la Londra, unde îl îndreptătea magnifica lui pregătire. E solicitat din plin să facă, de asemeni, carieră în avocatură, căci e doctor în drept de la Paris. Toate teatrele îi cer piese, iar Naționalul anunță pentru prima parte a stagiunii *Ultima oră*. E solicitat de toate gazetele, e oaspetele de toată ziua, mult apreciat, al misiunilor străine. I se trimit drepturi de autor de la Roma, *Steaua fără nume* e anunțată la Paris. E rugat să țină un curs de literatură la Universitatea liberă muncitorească. Sunt patru luni de noroc și mai are cel puțin încă treizeci de ani de creație literară și dramatică, de viață intensă, probabil de succese europene. Dar într-o marți, 29 mai, s-a dus să ia masa la părinți, la 3 și jumătate vrea să ia tramvaiul, grăbit, căci înainte de prelegerea inaugurală unde îl așteaptă o sală tixită, mai are de făcut o cursă. Trebuie ca tocmai când e atât de intens preocupat să vină pe largul Bulevardului Regina Maria, la o oră de circulație redusă, o mașină în plină viteză, e nevoie ca această mașină, care nu poate trece pe lângă el, să aibă frânele subrede, să-l târască zeci și zeci de metri, pentru ca astfel un accident care ar fi putut fi oarecare, ar fi putut să fie chiar grav, să devină neapărat mortal... Totul, în câteva clipe năucitoare. Stea fără nume și fără noroc.

(*Revista Fundațiilor Regale*, nr. 7, iul. 1945)

PETRU COMARNESCU

Nicicând un accident de circulație nu mi-a părut mai absurd ca acela care a luat, brusc și violent, viața unui om stăpân pe sine, pe rațiunea și mișcările sale și, abia de câteva luni încoace, ajuns din nou la libertatea exterioară de a putea scrie și activa în condiții demne, așa cum le putea accepta spiritul lui mândru și lucid. După greii ani de suferințe și constrângeri, Mihail Sebastian nu s-a putut bucura decât de la 23 august 1944 de cea libertate socială de a se manifesta ca scriitor și om de cultură, pentru ca stupidul accident să-i curme viața, când încă avea atâtea de scris și de spus.

L-am cunoscut din primii ani, când a venit la București acest brailean cu rare însușiri de critic și literat, manifestându-se la început mai mult prin cronici și eseuri de critic, trecând mai târziu la roman și teatru. Finețea și eleganța stilului său, pe care camarazii săi de generație rareori le aveau și le cultivau, ca și spiritul său analitic, poza-i sceptică și voita degajare ni l-au înfățișat ca pe un tipic reprezentant al spiritului francez, al celui *esprit de finesse* pascalian, pe care șederea de mai târziu în Franța i l-a ascuțit și mai mult.

Cu timpul, alături de cultura franceză, Mihail Sebastian și-a format temeinice cunoștințe asupra literaturii anglo-americane, adâncind mai cu seamă pe Shakespeare, așa cum mai înainte adâncise pe Proust și Balzac, despre care ar fi putut ține unice prelegeri, și asupra literaturii rusești, pe care începuse s-o facă mai cunoscută la noi, de pe același plan de superioară inteligență și sensibilitate.

Scepticul și individualistul de odinioară devenise, în fața realității și a suferințelor încercate atât de cumplit de el și ai lui, un luptător pentru demnitatea umană, pentru libertatea creației artistice, pentru o lume mai echitabilă.

Humorul și surâsul său erau nu numai însușiri literare, ci și de viață, trădând un fond progresist. Iar relativul său scepticism, continua-i îndoială - aproape carteziană - proveneau probabil din teama de a nu avea deziluzii prea mari, ca și din vreun presentiment al morții, ce avea să-l surprindă în mijlocul carierei, când încă ar fi putut crea noi romane, noi eseuri, noi piese de teatru.

Și-a păstrat mereu demnitatea și libertatea interioară și nu s-a lăsat anihilat de nedreptățile vieții

Autorul piesei *Steaua fără nume*, scrisă în anii dictaturii, ne-a dovedit tăria acestui spirit, care și-a păstrat mereu demnitatea și libertatea interioară și nu s-a lăsat anihilat de nedreptățile vieții. Dar care parcă se simțea pândit și de altceva pe care nu-l va putea înfrunța, ivit deunzei prin accidentalul aducător de moarte năprasnică și absurdă.

Destinul lui Mihail Sebastian a fost cumplit de ironic. Raționalist lucid, avea să trăiască deceniul iraționalismului și al urii între oameni. Ajungând la libertatea socială pentru care militase și luptase, avea să piardă cea mai elementară libertate: aceea de a trăi. Talent creator, moare înainte de patruzeci de ani, când unii abia atunci încep viața pentru opera definitivă. Făcând parte dintr-o generație măcinată de ideologii care au dus-o la pierzanie și de atâtea lupte și suferințe ce au anulat-o în mare măsură, el ar fi fost printre puținii s-o răscumpere, în mod covârșitor, prin creații temeinice. A și răscumpărat-o desigur prin cărțile lui, care rămân, și prin demnitatea comportării sale umane, prin amintirea luminoasă ce ne-o lasă acest om care a ocolit todeauna entuziasmul și care încă nu vroia să fie judecat, știind că mai are atâtea de creat și de rostit.

Ultima convorbire cu dânsul a fost la telefon. Aflase că în *Revista Fundațiilor Regale* va apărea un eseu asupra lui și a operei sale și insista să nu apară eseu, nevroind să se vorbească încă despre el, oricât de juste ar fi fost opiniile comentatorului. Numărul revistei apare la câteva zile după moartea lui neașteptată și revoltătoare - adevărată *scandal metafizic*, cum ar spune un scriitor la care ținăm amândoi, Gabriel Marcel. Articolul a devenit, de fapt, un necrolog. Poate de aceea se împotriva el apariției, așa cum se ferea de entuziasm și de o prea mare bucurie de viață, preferând satisfacțiile intelectuale, subtilele analize marginale, voluptatea existenței vegetale, comprimarea demnității într-o rezistență dărză și lucidă, humorul celui care se teme să ceară prea mult.

A fost mereu vie și strălucitoare printre noi această inteligență, răpusă de un destin absurd, și astfel va rămâne în amintirea tuturor celor care l-au cunoscut pe Mihail Sebastian și cărțile lui.

(*„Timpul”, 31 mai 1945*)